

Muszatics Péter

Álomvilágok

Végre befejeztem ennek a harmadrangú Pierre Loti-imitátornak a könyvét. Dühített, ahogyan hősnőjét ábrázolta. Dühített, ahogyan hősnője hazáját ábrázolta. Dühített buta kedélyessége. És – ha nem is dühít, mert miközben leírtam mindezt, nagyjából lecsillapodtam – zavar, hogy német nyelvű olvasók százezrei részben ennek a könyvnek az alapján gondolnak Magyarországra.

Hugo Hartung számára nem a távoli tengerek jelentették az egzotikumot, mint Pierre Lotinak, az egykor népszerű, mára elfeledett írónak és életművésznek, hanem a pusztá. A német író a Bécstől két-háromszáz kilométerre lévő magyar Alföldet népesítette be regényében bárgyú és egysíkú alakokkal, jóindulatú és együgyű bennszülöttekkel, szerelmével, Piroskával az élen, akit igazából nem ismert, de akire aztán, már Németországban, gyakran gondolt. Az *Ich denke oft an Piroshka* az álmokról és az elvagyódásról szól, és a német nyelvű közönség számára, nem kis részben e könyv és a belőle készült film miatt, Magyarország régóta a (meglehetősen késői és kilúgozott) romantika kliséországá, pörkölttel, Piroskával és pusztával.

A pusztá pedig valóság: rögtön Budapest mellett kezdődik. Sőt, már Budapest keleti kerületei is a pusztából nőttek ki. A 20. kerület, Pesterzsébet, amely 1950-ig önálló város volt, homokbuckák között alakult ki a 19. század végén, a kiegyezés után, amikor Ausztria többé-kevésbé egyenrangú társaként a Magyar Királyság néhány évtizedig amerikai mértékben fejlődött. A bécsi Sina család ekkor adta el sokhektárnyi földjét egy brüsszeli banknak, akik aztán jó áron kiparcellázták a főváros határában lévő földeket. A milliós Budapest mellett utcák és villák, gyárak és malmok nőttek ki a homokból. Első telepesei Ferenc József feleségéről Erzsébetfalvának nevezték el a községet – a szomszédos Kossuthfalva pedig a száműzött forradalmárra emlékeztetett. A Habsburg-ellenes lázadó és a Habsburg császár- és királyné kultusza már a 19. században sem zárta ki egymást. Kossuth Lajost egy híve a „nemzet istenének”, míg Sisit a hú Jókai Mór, a Hugo Hartungnál gazdagabb fantáziájú mesemondó (aki maga is helyi birtokos volt) a „nemzet védőszentjének” nevezte – és ellentmondást kevesen fedeztek föl e feloldhatatlan ellentétpárban. Erzsébetfalva gyorsan város lett, szabályos utcákkal, átkeresztelték Pesterzsébetre, és nem a főváros üdülőövezete lett, mint tervezték, hanem főleg a közeli hatalmas malmok és gyárak kispénzű munkásai költöztek ide.

Kossuth és a királyné ma is jól megférnek egymással a magyarok gondolatvilágában, akár a szobraik a szecessziós Városháza előtt, amelynek régi fotókon láthatók díszes tornyai – ezeket a II. világháború pusztítása után nem építették újjá. És láthatók a képeken a kis, földszintes házak is, amik körülvevtek az alföldi mezővárosokat idéző épületet. Az egyik cégtáblája Horowitz Izidor „Hazám” kávéházát hirdeti, ahol „naponta cigány-zene” szól. A Városháza körül már csak jellegtelen magas kockaházak állnak, de a piac felé vezető utcákban még mindig sok billegő kéményű, natúrtéglás vagy szecessziós díszekkel vakolt családi ház van. Némelyiket cirádás bádogvirágok választják el az utcától, mégis, a legtöbb kerítést, mint az Alföldön, téglából emelték. A magánszférát szinte mindig óvni kellett az éppen hatalmon lévőkötől, a családi élet Magyarországon többnyire falak mögött és a zárt udvarokban zajlott.

„Kápolnási Károly tüzelőanyag kereskedő”, olvasom az egyik kapun. A Topánka utcában a közjegyző Deli Betty hirdeti szolgáltatásait. A Jókai utcában egy házon még ott a büszke „Tiszta udvar, rendes ház” felirat. A mozgalomnak annak idején a nagyobb rendre való nevelés volt a célja – de, bármit állít az alumíniumtábla, a zárt magyar udvarok többsége azóta is reménytelenül rendetlen. A „Szivacs espresso” „nagy italválasztékot és kulturált kiszolgálást” ígér. Miután iszunk egy Ferenc József keserűlikőrt, a Tátra téri piacon a zöldségeket, a savanyúságokat, a hentesek gazdag kínálatát nézegetjük. Van itt első köröm és húsos porc, nyelv, tüdő, velő és szív, hátsó láb és slusszcsont, a bejáratnál pedig szigorú felirat figyelmeztet: „Kutyát és kerékpárt behozni tilos!” A pesterzsébeti piac feliratai dallamosak, akárcsak az utcanevek. A Kende Kanuth utcában például, miközben egy nagy adag illatos rántott borjúmájat eszünk fokhagymás uborkasalátával, a névadó regényes kalandjainak képzetei kavarnak a fejemben. Utána az Igló utcában, egy régi üzletben „cipőkellékek és szabókellékek” között válogatunk. Van itt minden: sámfa és hímzőcérna, gurtni és válltömés, egy százéves mérleg és egy még régebbi kopott fiókos szekrény az ezernyi áruval, meg egy barna köpenyes, udvarias kereskedő. Néhány méterrel odébb egy ötvös esőmosta cégérén hirdeti, hogy ékszer készít „hozott anyagból”, de „egyes javításokat azonnal is vállal”, aztán egy még régebbi „Fordász kisszövetkezet” várja a kuncsaftokat, ahol nagyjából negyven éve megállt az idő – profiljuk a „klasszikus és modern hajvágás”. A szomszédban Lonszky Vencel férfiruhákat szab és javít. A félhosszú sötét hajú, nagy szemüveget viselő szabó morcosan pillant föl öreg Singer varrógépe mögül – talán sejti, hogy csak a kíváncsiság és nevének ellenállhatatlan csengése vonzott a boltjába.

Aztán villamosra szállunk. Nagy kanyarokat tesz, széles ívben kerülgeti az egymáshoz tapadó földszintes házakat. Néhány utcával odébb, az egykori Világosság mozi épületében, Rátkay Endre festményei között elfog a kételkedés: egy dilettáns vagy egy zseni festette ezeket az óriási képeket? Az *Alchemia*, a *Kabbala*, az *Apocryph*, a *Binominalis* lenyűgöző víziói között kapkodom a fejem. Az évtizedekig festett, gigantikus, tízméteres *Calendáriumon* tizenöt tételben, százötven táblán több mint négyszáz kisebb-nagyobb kép zúdul a nézőre. Éppen itt, Pesterzsébeten, az álmos családi házak között?

Rátkay Endre itt élt, fekete ruhában, oroszlánfejű ébenfa bottal rótt a Pesterzsébet utcáit, Budapestre ritkán járt, de ha bement, állítólag gyalog tette meg az utat a messzi belváros és Átlós utcai háza között. Ő volt a tökéletes kívülálló – arcképeit elnézve mégsem egy megkeseredett művészt látni, hanem egy délceg, derús, ősz hajú, nagyszakállú férfit, aki, egészen a novemberi fagyokig, naponta megfürdött a Dunában, figyelmesen bánt a nőekkel, és szemlátómást boldog volt saját világában. Egy elhagyott, fűtetlen tejboltban rendezte be műtermét, ahol a redőnyök mögött a bolondok és a szentek magabiztosságával festett évtizedekig.

A világ körülötte sokáig a szocialista realizmus bűvöletében élt – ő, álomvilága biztonságában élve, nem fogadta el sem a szocializmus realitását, sem a „hivatalos” festészet szabályait. Tanárai nagyra becsülték a Képzőművészeti Főiskolán, de szertelenségeit nehezen viselték. Csontváry Kosztka Tivadar volt nagy hatással rá – állítólag órákat töltött megbabonázva óriási vásznai előtt, amelyek szinte a véletlennek köszönhetően menekültek meg attól, hogy szemétdombra kerüljenek vagy teherautó-ponyvának használják őket. Rátkay másik bálványa Dante volt – szótárral a kezében, olaszul olvasta hetekig az *Isteni színjátékot*.

Aztán maga is megalkotta univerzumát. Gyanakodva néztem a képeit, mert kevesen képesek arra, hogy a szétesett kozmikus világkép helyett saját művészi univerzumot hozzanak létre. Ahogy maga Rátkay írta, a hagyományos és a modern művészet személyes összebékítése volt a célja – bátor, sőt istenkísértő vállalkozás. Motívumok ezreit alkotta meg. Nem félt a giccstől, a nagy témáktól, képein felbukkannak politikusok és papok, művészek és hadvezérek, geometrikus ábrák, képletek és alkímiai jelek bomlanak ki egymásból, rétegződnek szinte átláthatatlanul egymásra. Megfejtésük (amennyiben megfejtethők) heteket venne igénybe. „Hozott anyagból” dolgozott, sokat idéz, más festmények részleteit, mások által megalkotott jeleket, készen kapott propagandaképeket, abszurd és szürreális jeleneteket, ősi szimbólumokat. Hiszen már mindent megcsináltak, csak az a kérdés, hogyan csoportosítunk. Neki mindenesetre volt érzéke a csoportosításhoz – kerek világot alkotott a periférián.

A Dante kozmikus rendjét és Hieronymus Bosch képi rendjét idéző álfreskóin és álikonjain Hitler, Sztálin és Mussolini mellett ott vannak a magyar történelem emblematisz alakjai is: Horthy Miklós, a kormányzó – nem fehér lovon, hanem ló-emberként, kis fehér lótesttel és nagy emberfejjel, játékkoronával, fülbevalóval, borvirágos orral, fölemelt első patákkal. És az álomszerű, apokaliptikus 20. századi történelmi kavalkádban ott van Kádár János is, egyszerű fekete ruhában, felemelt mutatóujjal – ujjá hegyén pedig imbolygó kis vörös csillaggal. És felbukkan rengeteg nő, ruhában és ruhátlanul, mindenféle pózokban – néhányuk modellje Rátkay valamelyik felesége volt. Első kiállítását Weöres Sándor nyitotta meg. „*Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra*” – *A teljesség felé* szerzőjének szavai mintha illenének a pesterzsébeti mesterre.

A képekről ránk zúduló, nehezen feldolgozható ingerhalmaz után kedvet kapunk egy kávéhoz – de a galéria melletti „Sün espressóban” éppen elromlott a kávéfőző. Marad a pálinkázás – a pult mögött a nyolcvanéves, bölcs mosolyú Mária néni közben arról mesél, hogy Rejtő Jenő is gyakran járt errefelé, és néhány emlékezetes hősét pesterzsébeti kocsmatöltelékekről és különcökről mintázta. Közben folyamatosan Rátkay képein rágódom, meg azon, milyen nehéz megítélni egy művész helyét és értékét. Helyi értékét és emberi értékét. A peremen alkotók – és majdnem minden magyar művész itt alkotott – híre és elismerése mindig hajszálon függött. Csontváryé éppúgy, mint a nemes ponyvát író Rejtő Jenőé, Rátkayé éppúgy, mint mondjuk Márai Sándoré. Mennyiféle hang, mennyi kép, mennyi vízió! A siker sokszor nem a tehetség fokmérője, és, mint Márai szinten profétikusan írja, „kissé félreértés is”. Némelyikük világhírű lett – évtizedekkel életműve megalkotása után, szinte „véletlenül”. Némelyiküket csak hazájuk ismerte el, és némelyikük továbbra is ismeretlen.

Billegő életművek a Nyugat peremén billegő országban, amely egyszerre provinciális és vidékies, dilettáns és zseniális. Mindez – az utcák, a szavak, a nevek, az ízek, a képek, és a mögöttük lévő történetek – felfedezetlen, éppúgy, mint Magyarország – az *igazi* Magyarország, amely egyelőre nagyjából ismeretlen a világ számára, bezárva történelmébe és az azt megnevező szavakba. Talán ez az ország hibája is. Lehet, hogy egyelőre nem tudja úgy kifejezni magát, olyan tisztán és egyértelműen, ahogy szeretné. Álmos, zárt udvarokban, mozdulatlanul éli mindennapjait, a felszínen, a napi hírekben pedig, éppúgy, mint a Piroskáról szóló regényben, többnyire egy másik ország szerepel.

A földszintes házak szabályos, távolba vesző kockái és háromszögei között, a girbe-gurba villamossínek mellett finom, barnás homok száll. Miközben az Átlós utca sarkán kezet mosok és iszom a kék nyomós kútnál, házőrző kutyák tucatjai ugatnak. Innen nehéz kitörni – és a kitörést nehezíti a káprázatosan hajlékony, de rokontalan magyar nyelv is. A nyelv, amely – jó esetben és ritkán – vertikálisan utat mutathat, de ha felülünk a rendre felbukkanó közösségi hisztériáknak, be is zárhat álomvilágába, és eltakarhatja a világ valóságát. Pesterzsébeten ez a valóság. A puszta végtelenjében minden lehetséges, de az álmok egyelőre a földhöz kötnek.